

Тодор ЖИВАЉЕВИЋ ВЕЛИЧКИ

ПОБУНЕ УМА КАО ТРАГИЧНО ОСЈЕЋАЊЕ

Одувијек се један број поклоника књижевности залагао за комплексно проучавање књижевног дјела у свјетлу историјских чињеница, у огледалу живота и мишљења епохе, у одгонетању естетских и етичких појави које списатељ својим дјелом симболично прима и емитује, док други инсистирају само на естетском доживљају занемарујући остале. Дакле, уз све могуће дилеме док покушавам да осмислим овај рад, почев од оне: да ли критичар у оваквим пригодама смије да одустане од *узвишене потраге за естетским смислом* прилагођавајући своје слово, готово несвјесно, значају и мјесту које одређена пјесничка појава у историјској периодизацији заузима, и да ли тим чином, већ на почетку, одбацује могућност спознања да је пјесникова животна улога, вишеструко условљена и преплетена *флуидом дјела* емитованог читаоцу, као и флуидом времена који системом спојених судова допуњује и освјетљава животни и пјеснички пут пјесника Мирка Бањевића?

У нади да ћу избјећи замке уопштавања и једностраног тумачења појави збирке пјесама *Побуне ума*, *Никшић 1930*, њене, уистину, субјективне, готово трагичне визије, покушаћу да освијетлим генезу чини се преовлађујућег мотива, *трагичног осјећања живота*, како у свјетлу биографских чињеница тако и у контексту времена у којем се формирала. Данас се већ, гледајући са темпоралне дистанце, слободно може рећи да Бањевићева рана збирка није била без критичарског одјека, имајући на уму, по неком неписаном правилу, да прва збирка и много значајнијих пјесника прође незапажено. Професор Данило Вушовић, Бањевићев савременик, закључује да *душевни живот одаје... човјека који је много доживио*, у поезији *јакe мисли и осјећања*. А књижевни критичар Милорад Стојковић, коју деценију касније, у опширном предговору за избор Бањевићеве поезије под називом *Завјет* још свестраније освјетљава тумачење професора Вушовића, налазећи дубље разлоге за формирање тра-

гичног осјећања које ће бити предмет интересовања и овог кратког огледа: *Из родног краја Бањевић је однио сиромаштво, горко, отровано дјетињство, нагржено глађу, несрећама које су донијели балкански и први свјетски рат, болестима, смртима, лелецима... У школи, на студијама... прогањања, хапшења због активног, организованог учешћа у свим манифестацијама отпора против ондашњег режима... Са слободом су, опет, дошле туге за изгубљеним друговима и пријатељима...*

То је Мирко Бањевић у општим биографским цртама, у којима књижевни критичар Милорад Стојовић, исто тако, препознаје и историјске разлоге за формирање Бањевићеве трагичне духовне супстанце у вријеме настајања прве збирке: Први свјетски рат, економска криза, реакција и најави фашизма, Франкова Шпанија, Хитлерова Њемачка, национална, класна и политичка превирања и сукоби у Краљевини Југославији, остављајући дубински траг у литератури свога времена. Ваља, исто тако, назначити, укратко, која их то дјела прате: лирска побуна Милоша Црњанског против утврђених поетских вриједности у *Лирици Итаке*, Крлежин *Хрватски бог Марс*, *Човек пева после рата* Душана Васиљева. И тихи, готово меланхолични бунт Ива Андрића у *Екс Понту* и *Немирима*. Све те књиге као да су у дослуху са Бањевићевом збирком *Побуне ума*, као и са порукама, Мигела де Унамуна, које би могле да се уоче као наговјештаји, уистину, *трагичног осјећања живота*, дјела које је први пут објављено у Саламанки 1912, са допуњеним и проширеним, трећим издањем из 1928. у Мадриду.

Ако се зна да је дужност пјесникова, наравно, ако себе препознаје као пјесника, да сумња и оспорава, да протестује, да се буну и буде антикомформиста, да разликује суштинско биће живота од привида и илузија које га окружују, онда је сасвим разумљив *аутентично препознатљив глас Мирка Бањевића*, као што је неписано правило да пјесника који се буну не прихвата полтронски настројени књижевни естабилишмент, када филистарске пјесничке душе и прави пјесник у литератури као и у животу никада не иду заједно. Уистину, један број пјесника несхватаће и одбијаће прима као дио своје сизифовски намијењене судбине, као нормалан слијед догађања покоравачући му се, док други, чини се, духовно слабији, или неспремнији за борбу, одлази у конформизам, изгубивши златну нит побуне и отпора која је, по неписаном правилу, једна од главних одлика правога пјесништва. Насупрот њима, литерарне бирократе, увијек уморни вјерујући списатељи и булумента лажних стваралаца покушава да оспори право на отпор и побуну, контролишући и усмјеравајући идеје некомформиста. Данас је, изгледа, сасвим јасно, да пјесник Мирко Бањевић у свом младалачком првијенцу, у збирци *Побуне ума*, *раним гласом*

усамљеника и бунције оглашава најважнији мотив свог пјевања, *трагично осјећање живота*, које касније у новим збиркама није даље развијао, оставши, чини се, на нивоу нагласака.

Када ми је неочекивано понуђено да учествујем на симпозијуму посвећеном стогодишњици рођења пјесника Мирка Бањевића, у исти трен, као рефлекс на једно давно читање његових лирских пасажа, као подсјећање на вријеме и простор у коме је живио, наметнуо се тада, путем асоцијација, *субјективан план разумијевања његових побуна ума*, уз сада већ сасвим блиски и далеки рефлекс на *Унамуново трагично осјећање живота које се, изгледа, као заједнички именоватељ појављивао у мишљењу многих филозофа и у поезији онога времена*. Од невеликог броја критичара који су се освртали на пјесничко дјело Мирка Бањевића, једино је, чини се, Милорад Стојовић, у *Завјету* (избор из поезије) под називом *Бол и отпор Мирка Бањевића*, сасвим јасно одредио: *Трагично осјећање је јако присутно у читавој поезији Мирка Бањевића. Али оно ту није, ни у једном тренутку, ни поза, ни манир... У основи романтичарска природа, он је и у пјесми дијелио судбину других*.

Ако се пође од претпоставке да је у центру пјесниковог отпора управо та романтична визија *трагичног осјећања живота*, данас већ препознатљива као унамуновски филозофски мотив, доказ је више да се пјесник нашао на важећем духовном готово заједничком осјећању стварности. Може се рећи да је то била Унамунова (да ли и Бањевићева?!) нека врста расправе, како са својим временом, тако и са великим њемачким мислиоцем Фридрихом Ничеом, на шта указује и Никола Милошевић у предговору београдском издању, под називом *Однос површинског и дубинског тока у трагичном осјећању живота: Унамуноу је било јасно да стара традиционална религија, религија робова, религија једног старинског неумољивог, нехуманог бога са својом поделом на пакао и рај, није ни фактички, ни аксиолошки на нивоу захтева времена*.

Уз ово сазнање иде и питање: није ли, и наш пјесник у истој равни, када *доживљајност свијета* своди на импулсивни лирски ниво, на побуну против устаљеног поретка ствари, када *побуне ума* двадесетпетогодишњака, очигледно нису плод филозофско-онтолошке већ лирске спознаје свијета, и нису плод филозофске контемплације и *обиља живота* већ виталистичке потребе угроженог лирског субјекта да пружи отпор, који би да путем стихова изрази свој очигледно јасан став, који изрази *то пати од оскудице живота*. Неко ће рећи да је ово чудна и произвољна веза између *Трагичног осјећања живота* и *Побуна ума*. И било би заиста чудно и произвољно да не постоји и трећи, изнад свега лирски тумач времена, Милош Црњански, савременик и сапатник, који свијет го-

тово источњачки прихвата, у смислу да је *све са свим повезано*, када се Бањевић, Унамуно, Црњански, и многи други, повезују у много садржајнији вијенац мисаоних и емоционалних одраза но што се може уочити на први поглед. Већ сам напоменуо историјски и литерарни контекст у коме се пјесник Мирко Бањевић духовно формирао, (да ли и!?), у унамуновском трагичном осјећању живота, ставивши у први план умјесто мира и релативне хармоније стање општег превирања и хаоса, сукоба идеја и идеологија. Сходно томе, пажљивијем читаоцу неће умаћи полазна позиција пјесника од двадесет и пет година, који би да утврди своје мјесто у времену, чији допринос неће бити велик али неће бити ни занемарљив. Очигледно, пјесниково суочавање са стварношћу није било *надреално* бјекство, а могло је бити, већ хватање у коштац са *реалитетима* времена, када лирску структуру збирке готово по свим нивоима држи кључним ријечима: *побуна ума*, као насловни мотив, и сагласни њему мотиви *патње* и *бола*, као основни лирски топоси, када се има утисак да бол и патња не проистичу из пораза већ из судбинске немоћи, када са незаобилазним чињеницама из пјесникове биографије граде неизбежно елегијско-лирски портрет умјетника у младости, са погледом *унутра* и *изнутра*. Дакле, пажљивом посматрачу Бањевићевог лирског творења, отвориће се животна и лирска супстанца кључних ријечи по којима ће се он касније из збирке у збирку релативно лако препознати. Сликовито говорећи, кључне ријечи учествоваће у градњи лирских визија као видљиво реалне уз смрти блиских сродника, потврђујући релацију мијешања реално-рационалног и субјективног, готово заумног. Зато ће овдје сасвим природно дјеловати ирационално присутан готово кивни дијалог са Богом, са утврђеним поретком, имајући за резултат сопствено *трагично осјећање живота*. Тако се *побуне ума* сублимира у побуну савјести, на нивоу етичког принципа, са нескривеном намјером да се пробуди успавана савјест друштва, у којој се он као узаврели, младалачки рецепијент налази, задобијајући извјесну супериорност у односу на стварне импULSE живота. За разлику од историчара или приповједача, отворено и недвосмислено указује на статус своје пјесничке стварности којом ће само потврдити своју мрачну, лирску визију.

Да сам макар дјелимично на правом трагу, потврдиће и Војислав Милић у свом огледу *Романтични карактер лирике Мирка Бањевића*, уочивши како је *основно својство лирике Мирка Бањевића њен романтични карактер*, гдје *романтично* у његовом изворном значењу добија облик јасно исказане *побуне* против утврђеног поретка ствари, а не бјекства из ње, што потврђују на неки начин и стихови:

*Побунио сам се у свести
И скоро нећу бити ништа него луд
Буним зашто тај жалосни Бог
Без ума, без срца, и без напредних жеља...*

У другој, безименој пјесми, пјесник повезује срце и ум у нераздвојиву цјелину:

*А у срцу с умом читава побуна...
Ја кривим осећања гола
И ум што по толико труда
Кад је лепше живет у облику вола...*

Бањевић, иако животно већ припремљен за борбу, на тренутак, као да завиди анималном свијету и нишчима духом, не бирајући готово надреално бјекство у апстракцију и надстварност својих савременика, у тадашњој поплави *изама*, већ директно суочавање са њом, *бацивши јој рукавицу изазова и побуна против божанског, али и овоземаљског утврђеног поретка*.

Сасвим је, дакле, било природно да друштво социјалне неправде, у двадесетпетогодишњаку рађа младалачку потребу немирења са стварношћу, супротстављања и отпора, да то буде израз јасног социјалног става, уистину са поприлично изанђалом *пјесничком реториком, исфорсираних лексичких творевина, и пренаглашене патетике*, (Војислав Минић: Романтични карактер лирике Мирка Бањевића, Стварање, 1965, 11-12, стр. 1231-1236), покушава својим лирским одразима да ту деструктивну црту друштва обузда, када се мора, ипак, одати признање пјеснику Мирку Бањевићу, и поред побројаних лирских недостатака, јер се ту понајвише огледа непатворени глас у сагласју са временом, постајући тако *хомо поетикус*, који не само да мисли и осјећа, гради и осмишљава свијет према свом романтичарском заносу, већ га поетски осмишљавајући валоризује. Изокренуће, дакле, свој однос према стварности, озаконивши афективно над рационалним, стављајући занос побуне у примарни лирски план, све свјеснији значења ријечи *добра* и *зла*. Упутиће нас, дакле, на чињеницу да његов *его* и *алтер его* не егзистирају ван реалности смисла поменутих ријечи, поставши тако њихов супстанцијални блиски одраз, одраз постојања. Јосип Бродски бол осјећа као *знак да нисмо преварени*, а Мирко Бањевић, типично декартовски, *мислим, дакле постојим*, прелива у *посједујем бол, дакле постојим*. Не бол као ирационална, већ бол као рационално-егзистенцијална категорија, гдје се разум указује у чињени-

ци овоземаљског одраза, који не треба прихватати хришћански, мирећи се са стварношћу. Суочавање са стварношћу на разини хришћанске доктрине за пјесника је неприхватљиво, и сасвим је разумљиво да су *побуне* не само против поретка, већ и против неразумијевања, сопствене неприлагођености, али и отуђености свијета у коме живи. Ипак, морам да признам, да нисам, до краја, сигуран да је Бањевићева побуна израсла из потребе да се савлада утврђени поредак, што би колико трагично толико и неразумно било, већ је плод нескривеног младалачког заноса, да се у тај и тако уређени поредак уведе више социјалне правде. Пјесник, наравно, у свом времену, тражи остварење *бољег живота* заснованог на неписаним принципима социјалног права, нескривене потребе да нехуман класни поредак приближи човјеку, дакле конкретној личности појединачно. Како се пјесников овоземаљски положај, сасвим природно, разликује од живота гомила, тако и његов бол и побуна могу да запјевају *побунио сам се у свести* (пјесма *Побуне ума*), дајући свему сасвим природну и доживљајну црту, јер их осјећа млад човјек, као препознатљив рефлекс *мора људских зала*. Уистину, у свему томе наслућује се и изразита црта авангардног тада лијевог става, у мисли и у свијести, јер се *буним зашто тај жалосни Бог; Без ума, без срца и без напредних жеља*, јесте у готово нестварној мисији социјално мисаоне побуне. Да су пролазак кроз патњу и бол предуслов да се савлада мрачни одраз стварности, да никада послјије, чак ни у култним пјесмама (лирско-епским визијама, типа *Сутјеске*), никада више није достигао црту аутентичности. Јер, за пјесника Мирка Бањевића живот није предмет пасивне контемплације, већ активни чинилац супротстављања и сукоба кроз *побуне ума*, када патња и бол основне мотивске ријечи његовог пјевања потврђују истовремено, мање-више основне компоненте његовог овоземаљског живота. Оне се, до краја, у пјеснику препознају тек онда када их осјети као мисаони бол и патњу, онако ракићевски, *кад срце запишти мисао је крива*.

Мигел Де Унамуно, мислилац на чије смо се ставове дјелимично ослањали приликом доношења судова о животном и пјесничком ставу Мирка Бањевића, дакле у свјетлу та два доживљаја свијета, потврђује тезу да је кроз бол и патњу једино могуће препознавање сопственог постојања. Управо као када, *само путем бола постајемо оно што јесмо, и почињемо да мислимо о себи*, онако како каже Франческа де Римини, послуживши пјеснику као угаони камен овог става, јер *нема већег бола од сјећања на срећне дане у данима несреће, када нема ни радости у сјећању на несрећу у данима среће*. За нашег пјесника сјећања су ријетко ружичаста на заиста ријетке тренутке срећног дјетињства, на чланове породи-

це који су брзо и ненадно једни за другима *одлазили*, остављајући дубоке ожиљке у пјесниковом сјећању.

Дакле, да закључим: пјесник који се буни против утврђеног поретка ствари, по правилу није ослобођен патње у сазнању бола, напротив бол расте до тачке кључања када га својим судбинским растом укида, до трена када ће се дјелимично и на кратко остварити идеал социјалне правде, када ће пјесник остати без своје основне покретачке силе, да послије никада више не проговори на младалачки, прије свега бунтовно-занесен начин.

И, на крају, да се присјетимо, да нисам у овом огледу инсистирао на пјесничкој неостварености, на лексичкој непрочишћености, нисам као што сте чули ни о томе колико је Мирко Бањевић данас *живи* пјесник, када није дао ниједну *целу лепу песму* како је говорио Богдан Поповић, нисам говорио ни о недозвољеном *превођењу* ове збирке пјесама, издања из 1930. са екавског на ијекавски изговор српског језика, заставши над том заиста незамисливом чињеницом. Говорим, у ствари, о страху од саме помисли на шта би личило *превођење Горског вијенца* на екавицу.

Говорио сам, дакле о ономе што ме је још прије тридесетак година до-такло, када сам својим годинама био ближи пјесниковим, у којима је настала збирка *Побуне ума*. Надам се да ће се мој кратки омаж *побунама ума као трагичном осјећању живота у поезији Мирка Бањевића* схватити као поглед у контекст времена, али и као враћање дуга његовој и својој младости.

Наравно, ако сам био у стању да дам одговор.

Todor ŽIVALJEVIĆ VELIČKI

THE REBELLIONS OF MIND AS A TRAGIC MEMORY

Summary

In his text, Živaljević points out that Banjević in essence has been a romantic type of author, by fate linked to share with people his joys and pains. Within his being a flame of tragic has been burning as an original echo of human destiny which faces with the dilapidation and hopelessness. He rebels against such state of affairs, not liberating himself from suffering and pain. In his poetry they reach the boiling point, faithfully transmitting all this into the poetic visions and experiential fullness.

